

EEN COLLECTIE MONSTRUEUZE PLANORBIS LEUCOSTOMA

door

J.G.J. Kuiper

Mijn in 1954 overleden Salzburgse correspondent Friedrich Mahler (CB 60: 572) stuurde mij ongeveer veertig jaar geleden een zakje met aanspoelsel uit het stroomgebied van de Salzach. Het materiaal zag er nog al saai uit en bestond bijna geheel uit het greppeltrio Aplexa hypnorum - Lymnaea pereger - Planorbis leucostoma. Toch zocht ik het uit met als verrassend resultaat, dat er niet minder dan 60 soorten uit te voorschijn kwamen, waarvan 13 soorten zoetwatermollusken. Onder deze laatste vond ik een twintigtal bizarre vormen o.a. semiscalariden (halfwenteltrapvormigen), scalariden (wenteltrapvormigen) en keratoïden (kurketrekkervormigen). In de literatuur vindt men heel wat berichten en beschouwingen over dit soort monstrositeiten. Indertijd was ik van plan er een samenvattend artikel over te publiceren en voor dat doel tekende ik enkele platen. Tot publicatie is het nooit gekomen en wel voornamelijk omdat ik wel besepte, dat mijn bijdrage de beantwoording van de in dit verband belangrijke vraag, namelijk of normale Planorbiden links of rechts gewonden zijn, geen stap nader zou brengen.

Toen ik onlangs het manuscript terugvond, dacht ik dat het zijn nut kon hebben de meest spectaculaire afwijkingen in het Salzburgse materiaal, vergezeld van een toelichting, aan het CB aan te bieden. Het zijn 20 tekeningen van 11 verschillende schelpjes van Planorbis leucostoma. Met uitzondering van exemplaar 7/8 is aan alle schelpjes duidelijk een beschadiging te zien op de plaats van de afwijkende windingrichting. Die afwijking in de richting van de groei herstelt zich niet (zoals bv. wel het geval is bij de Hydrobia stagnorum van "De Petten", afgebeeld in CB 161, 1974), de schelp groeit in een andere richting of zelfs richtingloos verder. In enkele gevallen (11/12 en 13/14) gebeurt dit nog met vrij grote regelmaat, waardoor een umbilicus gevormd wordt, in andere gevallen evenwel ontstaan gedrochtelijke vormen (15/16). Het op een Bythinella gelijkende schelpje 7/8 vormt in zoverre een uitzondering,

dat er geen beschadiging aan valt waar te nemen. Het is van het begin af regelmatig gewonden. Dergelijk regelmatig gevormde scalariden zijn bij Planorbiden vrij zeldzaam. Een fraai voorbeeld ervan vindt men in het Taxonomisch Instituut & Zoölogisch Museum te Amsterdam. Het betreft een zuiver scalariforme Planorbis planorbis, op 11 april 1946 verzameld door A.K. Schuitema in het Eider Diepje. Ik heb deze schelp zelf niet gezien, maar Mevrouw Van der Feen stuurde mij er indertijd een tekening van en schreef erbij "net een klein Turritella, prachtig om te zien".

Incidentele beschadigingen zijn niet de enige oorzaak van scalariden. Er zijn vondsten van massale hoeveelheden scalariforme Planorbiden gepubliceerd, zo in de thans niet meer bestaande vijver van Magnée in België. W. Adam geeft er in zijn Revisie der Belgische mollusken een afbeelding van (1947, pl. 2, fig. 3b). In zijn vierdelige monographie der Britse land- en zoetwatermollusken (1900, blz. 104) beeldt Taylor enkele waarlijk gedrochtelijke vormen van Pl. carinatus af. Hij schrijft erbij, dat deze vormen zeer talrijk op de desbetreffende vindplaats waren en dat het zelfs moeilijk was er een normaal gevormd schelpje te vinden. Fraaie keratoiden van Pl. spirorbis beeldt Taylor af in fig. 254 en 263. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat bij het massale optreden in bovendien vaak kortstondige waterbekkens, milieufactoren verantwoordelijk zijn voor de vorming van monstrositeiten. Taylor rept in een bepaald geval van warm water dat geregeld door een fabriek geloosd werd. In een ander geval zou de dikke krooslaag aan de oppervlakte de vorming van scalariden bevorderd hebben.

Wat verder aan de Salzburgse collectie opvalt is het feit, dat de schelpjes $1/2$, $3/4$, $9/10$, $15/16$ en 20 linksgewonden zijn en de nummers $5/6$, $7/8$, $11/12$, $13/14$, $17/18$ en 19 rechtsgewonden. De vraag die er logisch uit voortvloeit is: zijn normaal gevormde Planorbiden eigenlijk links- of rechtsgewonden?

De meeste auteurs beelden ze rechtsgewonden af. Zilch, in het Handbuch der Paläozoologie, deel 2 (1959), echter beeldt ze met de mondopening naar links af. Het probleem is al heel oud. Reeds in 1831 (Actes Soc. Linn. Bordeaux) wijdde de Fransman Desmoulins er een gedegen verhandeling aan. Op grond van anatomische gegevens komt hij tot de conclusie, dat het dier van Planorbis "hoofdzakelijk" rechtsgewonden is, evenals ook de schelp. Anderen wijzen er op, dat de ademopening en de geslachtsopening aan de linkerzijde liggen en pleiten daarom voor linksgeoriënteerdheid bij het dier.

Maar als het Planorbisdier links georiënteerd en zijn huisje dus linksgewonden zou zijn, wat stellen die duidelijk rechtsgewonden huisjes dan voor? Kan een links georiënteerd dier een rechtsgewonden (zg. pseudo-linksgewonden = ultradextrors) huisje voortbrengen, of, zo men wil, een rechtsgeoriënteerd dier een linksgewonden (zg. pseudo-rechtsgewonden = ultrasinistrors) huisje? Of hebben in deze rechtsgewonden huisjes inderdaad rechtsgeoriënteerde dieren geleefd? Hoe het ook zij, het herhaaldelijk vinden van verkeerd gewonden scalariforme Planorbiden doet vermoeden, dat ook verkeerd gewonden huisjes van de normale, platte vorm in de natuur helemaal niet zeldzaam moeten zijn. Maar welke verzamelaar let bij Planorbiden op de richting van de winding? Toch zou men aan de mondstand en aan de ligging van de kiel (voor zover aanwezig!) direct een verkeerde winding moeten kunnen vaststellen. Paul Pelseneer (1920) geeft in zijn lijvig werk over de variabiliteit en de erfelijkheid van mollusken, een lange lijst van soorten waarvan verkeerd-gewonden exemplaren bekend zijn. Daaronder vele zoetwatergastropoden van bv. de genera Lymnaea, Bythinia, Valvata, Amnicola, Vivipara, maar merkwaardigerswijs geen enkele Planorbis soort.

Het doel van deze toelichting is, de verzamelaars aan te moedigen tijdens excursies op dergelijke details te letten. Wie vindt het eerste verkeerd gewonden, platte huisje van Planorbis?

